

Правосуддя як форма здійснення судової влади

Точне розуміння правосуддя є фундаментальним для кожного правника та громадянина. Ця презентація детально розкриває сутність правосуддя, його конституційно-правові засади, ключові ознаки та функції. Ми розглянемо як нормативний фундамент, так і практичні аспекти здійснення правосуддя в Україні відповідно до європейських стандартів.

Що таке правосуддя: базове визначення

Правосуддя — це не просто "будь-який розсуд справедливості", а **чітко врегульована законом публічна діяльність суду**, результатом якої є обов'язкове рішення іменем держави, що вирішує юридичний спір або кримінальне обвинувачення та підлягає виконанню.

Конституційний фундамент

Конституція України прямо визначає: **«правосуддя в Україні здійснюють виключно суди»**; делегувати ці функції іншим органам заборонено, а юрисдикція судів охоплює будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення.

Ключова ознака

Якщо спір або обвинувачення вирішується за процесуальною процедурою судом і завершується рішенням, що є обов'язковим та виконується державою, — це правосуддя, а не просто «правозастосування».

Значення для правової системи

Правосуддя — це «ядро» судової влади, її головна форма прояву, яка забезпечує верховенство права та захист прав і свобод громадян.

Розуміння правосуддя у вузькому, конституційному значенні має критичне значення для правників, оскільки дозволяє чітко відмежувати діяльність судів від інших форм правозастосування та врегулювання конфліктів, які не мають статусу правосуддя.

Нормативний фундамент правосуддя

Конституція України

- Монополія судів на правосуддя та межі юрисдикції — ст. 124
- Основні засади судочинства (рівність, змагальність, презумпція невинуватості, гласність, розумні строки, обов'язковість рішення, апеляція/касація) — ст. 129
- Обов'язковість і виконання судових рішень — ст. 129-1 (ухвалення іменем України; держава забезпечує виконання)

Закон "Про судоустрій і статус судів" (2016)

- Визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя (ст. 1–2)
- Правосуддя здійснюється виключно судами й за встановленими процедурами; участь присяжних; заборона привласнення функцій суду (ст. 5)
- Право на справедливий суд (ст. 7), право на повноважний суд (ст. 8), гласність (ст. 11)

Конвенційний рівень (ст. 6 ЄКПЛ)

Право кожного на справедливий і публічний розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом — "європейська лінійка" для вимірювання якості українського правосуддя

Трирівнева нормативна система (конституційна, законодавча та конвенційна) створює міцний правовий фундамент здійснення правосуддя в Україні. Особливу роль відіграє конституційний рівень, який безпосередньо визначає монополію судів на здійснення правосуддя та встановлює його фундаментальні засади.

Ознаки правосуддя: що робить його унікальною формою державної діяльності

Юрисдикційність

Суд вирішує правовий конфлікт або перевіряє обґрунтованість кримінального обвинувачення в установленому порядку. Конституція охоплює «будь-який юридичний спір» і «будь-яке кримінальне обвинувачення».

Результативність

Рішення іменем України є обов'язковим і держава забезпечує його виконання. Без ефективного виконання немає «реального правосуддя».

Процедурність

Діє строго за процесуальним законом (КПК, ЦПК, ГПК, КАС), а базові стандарти процедурності містить ст. 129 Конституції та ст. 6 ЄКПЛ.

Незалежність і безсторонність

Прямо гарантовано Конституцією; втручання заборонено; суддя керується верховенством права.

Публічність і змагальність

Відкритість засідання, право сторін доводити свою позицію, рівність процесуальної "зброї" для всіх учасників.

Сукупність цих ознак формує унікальну природу правосуддя, яка відрізняє його від інших форм державної діяльності. Відсутність хоча б однієї з цих ознак ставить під сумнів можливість кваліфікації відповідної діяльності як правосуддя в конституційно-правовому сенсі.

Варто підкреслити, що ці ознаки нерозривно пов'язані між собою — наприклад, без незалежності судді неможливо забезпечити належну процедуру, а без гарантій виконання судові рішення втрачає свою обов'язковість і результативність.

Функції правосуддя: що "робить" суд у правовій системі

Охоронна (правозахисна)

Відновлює порушені права, захищає свободи, знімає незаконні обмеження, забезпечуючи реальний захист конституційних прав громадян.

Правоутворювальна

Формує стандарти тлумачення права через прецедентну практику, зокрема, європейський вектор через ЄСПЛ і позиції Верховного Суду/Великої Палати щодо юрисдикції та застосування норм.

Конфліктологічна

Владне вирішення спору: дає остаточну відповідь у правовому конфлікті, знімаючи правову невизначеність і встановлюючи правову істину.

Виконавча завершеність

Доведення справедливого рішення до фактичного виконання є конституційним обов'язком держави. Саме в цій функції проявляється реальна дієвість правосуддя.

Гарантійна в кримінальній юстиції

Забезпечує презумпцію невинуватості, право на захист, судовий контроль за обмеженням прав (обшук, тримання під вартою), дотримання "розумних строків".

Функції правосуддя дозволяють краще зрозуміти практичне значення судової влади для правової системи та суспільства. Правосуддя не лише вирішує конкретні правові конфлікти, але й сприяє формуванню правової культури, забезпечує стабільність правової системи та захищає конституційний лад.

Відмежування: що не є правосуддям

Дії органів влади поза судом

Штрафи, накази, дозволи, довідки тощо — це адміністративна діяльність, яку можна оскаржити до суду, але сама по собі вона не є правосуддям. Правосуддям стане судове вирішення спору щодо такої дії.

Медіація, переговори, третейський розгляд

Важливі форми альтернативного врегулювання, але рішення від імені держави і державне примусове виконання забезпечує саме суд. Третейські рішення можуть бути приведені у виконання тільки через суд.

Організаційна/адміністративна діяльність судів

Розклад засідань, ресурсне забезпечення, кадрова робота — це обслуговуюча функція, яка забезпечує здійснення правосуддя, але сама по собі не є правосуддям.

Конституційний контроль

Конституційний Суд здійснює конституційне провадження (контроль за конституційністю), його рішення — обов'язкові; у доктрині це інколи називають «конституційним правосуддям», але організаційно це окремий інститут конституційної юрисдикції.

Розуміння меж правосуддя дозволяє правильно визначати компетенцію органів та інституцій у правовій системі. Важливо пам'ятати, що не будь-яке вирішення спору є правосуддям — ключовими ознаками є здійснення його судом та наявність усіх процесуальних гарантій, передбачених Конституцією та законами.

"Якість правосуддя": критерії оцінки ефективності

Доступність

Можливість подати позов/скаргу; відсутність надмірних бар'єрів (фінансових, організаційних, процесуальних); забезпечення права на правову допомогу; конституційні гарантії та стандарти ст. 6 ЄКПЛ.

Повноважний суд і процесуальна "правильність"

Належна юрисдикція, підсудність, правильний склад суду; дотримання процесуальних норм; відсутність істотних процесуальних порушень.

Незалежність/безсторонність

Відсутність зовнішнього впливу; ефективні механізми відводу; забезпечення об'єктивності та неупередженості розгляду; інституційні гарантії незалежності суддів.

Розумний строк

Уникнення невиправданих затягувань; активне процесуальне керівництво; оптимальне використання судового часу; запобігання процесуальним зловживанням.

Мотивованість рішення

Зрозумілість фактичних і правових підстав; логічність аргументації; врахування аргументів сторін; якісна юридична аргументація.

Реальне виконання

Фактичне поновлення порушеного права; ефективне виконавче провадження; відсутність перешкод для виконання. "Провал" у виконанні рішень прирівнюється до порушення Конвенції (лінія справ "Burmych").

Ці критерії формують комплексну систему оцінки якості правосуддя. **Важливо розуміти, що неналежне виконання хоча б одного з цих критеріїв може призвести до порушення права на справедливий суд.** Саме тому система правосуддя потребує постійного моніторингу та вдосконалення на кожному з цих напрямків.

Європейські "маяки": практика ЄСПЛ як орієнтир для українського правосуддя

“

"Олександр Волков проти України" (2013)

Суд вказав на системні проблеми дисциплінарних процедур щодо суддів, підкресливши, що інституційні гарантії незалежності — невід'ємна частина права на справедливий суд. Це ключ до розуміння: **без незалежного судді немає правосуддя як форми судової влади.**

“

"Sovtransavto Holding v. Ukraine" (2002)

ЄСПЛ констатував втручання виконавчої влади в судовий процес — яскравий приклад того, як порушення інституційних гарантій руйнує саму сутність правосуддя. Суд підкреслив, що правова певність та довіра суспільства до судової системи є фундаментальними елементами верховенства права.

“

"Burmuch та інші проти України" (2017)

Справа підсвітила системну проблему невиконання національних рішень, що підриває "результативну" складову правосуддя. ЄСПЛ наголосив, що без ефективного виконання судових рішень правосуддя залишається ілюзорним, а право на суд — декларативним.

“

Практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у формуванні стандартів українського правосуддя. **Рішення ЄСПЛ не лише вказують на проблеми, але й встановлюють чіткі орієнтири для реформування судової системи України відповідно до європейських стандартів.** Завдяки цим "маякам" українське правосуддя поступово трансформується та наближається до європейських стандартів.

Правосуддя в різних "процесуальних вимірах"

Кримінальне судочинство

Особливості здійснення правосуддя у кримінальних справах:

- Контроль слідчого судді за обмеженням прав під час досудового розслідування
- Змагальний судовий розгляд з чітким розподілом функцій обвинувачення і захисту
- Застосування презумпції невинуватості як основоположного принципу
- Високий стандарт доведення — "поза розумним сумнівом"
- Особливі гарантії права на захист
- Спеціальні процедури для перегляду справ

Базові конституційні засади містяться в ст. 129 Конституції України, а міжнародні стандарти — у ст. 6 ЄКПЛ.

Різні процесуальні виміри правосуддя відображають специфіку правовідносин, які є предметом судового розгляду. Проте, незалежно від виду судочинства, основні конституційні гарантії та принципи правосуддя залишаються незмінними.

Цивільне/господарське/адміністративне судочинство

Ключові характеристики:

- Вирішення приватноправових та публічно-правових спорів
- Диспозитивність як провідний принцип
- Розмежування юрисдикції для забезпечення єдності судової практики
- Особлива роль Великої Палати Верховного Суду у встановленні єдиних підходів
- Спеціалізація судів для забезпечення якості розгляду
- Можливість примирних процедур та мирового врегулювання

Незважаючи на відмінності між цими видами судочинства, всі вони базуються на єдиних конституційних засадах правосуддя.

Життєві ситуації: де закінчується просто влада і починається правосуддя

Ситуація з податковим штрафом

Не є правосуддям: Податкова служба наклала штраф на підприємство

Є правосуддям: Суд (повноважний, незалежний, неупереджений) перевіряє законність штрафу у змагальній процедурі і ухвалює мотивоване рішення, яке підлягає виконанню

Ситуація з обшуком житла

Не є правосуддям: Слідчий хоче провести обшук у житлі підозрюваного

Є правосуддям: Слідчий суддя оцінює підстави, гарантує права, допускає/не допускає втручання в приватність — судова влада проявляється як контроль за владними обмеженнями

Ситуація з анулюванням ліцензії

Не є правосуддям: Орган ліцензування анулював ліцензію компанії

Є правосуддям: Адміністративний суд перевіряє законність та обґрунтованість анулювання ліцензії за позовом компанії, застосовуючи принципи верховенства права та пропорційності

Ці практичні приклади демонструють, що **правосуддя починається там, де суд у процесуальній формі вирішує правовий конфлікт** або перевіряє законність обмеження прав. Важливо розуміти це розмежування, оскільки воно дозволяє чітко визначити, коли саме виникають гарантії справедливого судового розгляду, передбачені Конституцією України та міжнародними стандартами.

У кожній з цих ситуацій ми бачимо, що правосуддя є формою судового контролю за діями органів влади або вирішення спорів між приватними особами. Саме ця функція контролю і вирішення спорів відрізняє правосуддя від інших видів державної діяльності.

Сучасні тренди: куди рухається форма правосуддя

Діджиталізація та відкритість

Впровадження системи електронного суду (ЄСІТС), проведення судових засідань у режимі відеоконференції, онлайн-трансляції резонансних процесів, електронний документообіг — інструменти підвищення доступності та прозорості правосуддя, які вже відображені у процесуальному законодавстві.

Якість мотивації та єдність практики

Зростає роль Верховного Суду і Великої Палати у стандартизації підходів до застосування права. Формується квазіпрецедентна система, де правові позиції вищих судів набувають визначального значення для нижчих інстанцій. Підвищуються вимоги до якості юридичної аргументації та мотивувальної частини судових рішень.

Ефективність виконання рішень

Виконання судових рішень стає стратегічним пріоритетом реформи правосуддя в Україні. Системна проблема невиконання рішень, підсвічена у справі "Burmych", вимагає комплексного вирішення на законодавчому та інституційному рівнях. Без ефективного виконання правосуддя залишається незавершеним.

Ці тренди відображають загальний напрямок розвитку правосуддя в Україні — від формального дотримання процедур до реального забезпечення доступності, ефективності та результативності судового захисту прав. Важливо розуміти, що трансформація форми не змінює сутності правосуддя, а лише робить його більш адаптованим до викликів сучасного суспільства.

"Формула правосуддя" для запам'ятовування

Для зручності запам'ятовування ключових елементів правосуддя пропонуємо наступну формулу:

Суд Незалежний, безсторонній, повноважний, створений відповідно до закону	Процес Змагальність, гласність, розумний строк, право на захист, рівність сторін
Рішення Ухвалене іменем України, обов'язкове, мотивоване, законне, обґрунтоване	Виконання Забезпечене державою, ефективне, без невинуватених затримок

Ця формула відображає послідовні елементи правосуддя, які в сукупності забезпечують його ефективність. Відсутність або дефектність будь-якого з цих елементів призводить до порушення права на справедливий суд.

Правосуддя = Суд + Процес + Рішення + Виконання

Джерела цієї формули містяться в ключових нормативних актах:

- Конституція України (ст. 124, 129, 129-1)
- Закон України "Про судоустрій і статус суддів" (ст. 1–11)
- Стаття 6 Європейської конвенції з прав людини

Ця формула є особливо корисною для студентів юридичних факультетів, які мають чітко розуміти системні взаємозв'язки між різними елементами правосуддя.

Кейс-завдання для семінару: орган ліцензування анулював ліцензію

Орган ліцензування анулював ліцензію компанії на здійснення певного виду господарської діяльності. Компанія вважає це рішення незаконним і планує його оскаржити.

Де починається правосуддя?

Правосуддя починається з моменту звернення компанії до адміністративного суду з позовом про скасування рішення про анулювання ліцензії. Сам факт анулювання ліцензії є адміністративною діяльністю органу ліцензування, а не правосуддям.

Яка юрисдикція?

Справа належить до адміністративної юрисдикції, оскільки виник публічно-правовий спір, в якому орган влади реалізував свої владні управлінські функції (ст. 19 КАС України). Компанія має звернутися до окружного адміністративного суду за місцезнаходженням відповідача.

Ключові засади судового розгляду

Під час розгляду справи суд керуватиметься принципами верховенства права, офіційного з'ясування обставин справи, диспозитивності, змагальності, гласності. Особливе значення матиме принцип пропорційності та обґрунтованості рішень органів влади.

Забезпечення виконання рішення

У разі задоволення позову, рішення суду зобов'яже орган ліцензування скасувати своє рішення про анулювання ліцензії. Виконання забезпечується шляхом звернення до державної виконавчої служби або через механізми дисциплінарної відповідальності посадових осіб за невиконання рішення суду.

Цей кейс демонструє практичне застосування теоретичних знань про правосуддя. Він допомагає студентам розмежувати адміністративну діяльність та правосуддя, визначити юрисдикцію, ідентифікувати ключові принципи судового розгляду та механізми виконання судового рішення.

Аналіз практики ЄСПЛ: справи Volkov i Sovtransavto

"Олександр Волков проти України"

Ключові порушення, встановлені ЄСПЛ:

- Відсутність незалежності та безсторонності органів, які розглядали дисциплінарну справу щодо судді (Вищої ради юстиції та парламентського комітету)
- Політизація процесу звільнення судді
- Відсутність достатніх процесуальних гарантій
- Порушення принципу правової визначеності

ЄСПЛ наголосив, що незалежність судової влади є фундаментальною цінністю, без якої неможливе справжнє правосуддя. Порушення інституційних гарантій незалежності суддів безпосередньо підриває право на справедливий суд.

Аналіз цих справ показує, що порушення інституційних гарантій (незалежність, відсутність втручань) є не просто процедурними недоліками, а ударом по самій сутності правосуддя. Ці справи демонструють, що без належних інституційних гарантій правосуддя перетворюється на імітацію, а судовий розгляд втрачає свою сутність як форма здійснення судової влади.

"Sovtransavto Holding v. Ukraine"

Основні порушення, встановлені ЄСПЛ:

- Пряме втручання органів виконавчої влади (Президента України) у судовий процес
- Неодноразовий перегляд остаточних судових рішень
- Порушення принципу правової визначеності
- Відсутність незалежності судів при розгляді справи

ЄСПЛ підкреслив, що втручання виконавчої влади у судовий процес руйнує саму сутність правосуддя і перетворює судову процедуру на формальність, позбавлену реального змісту.

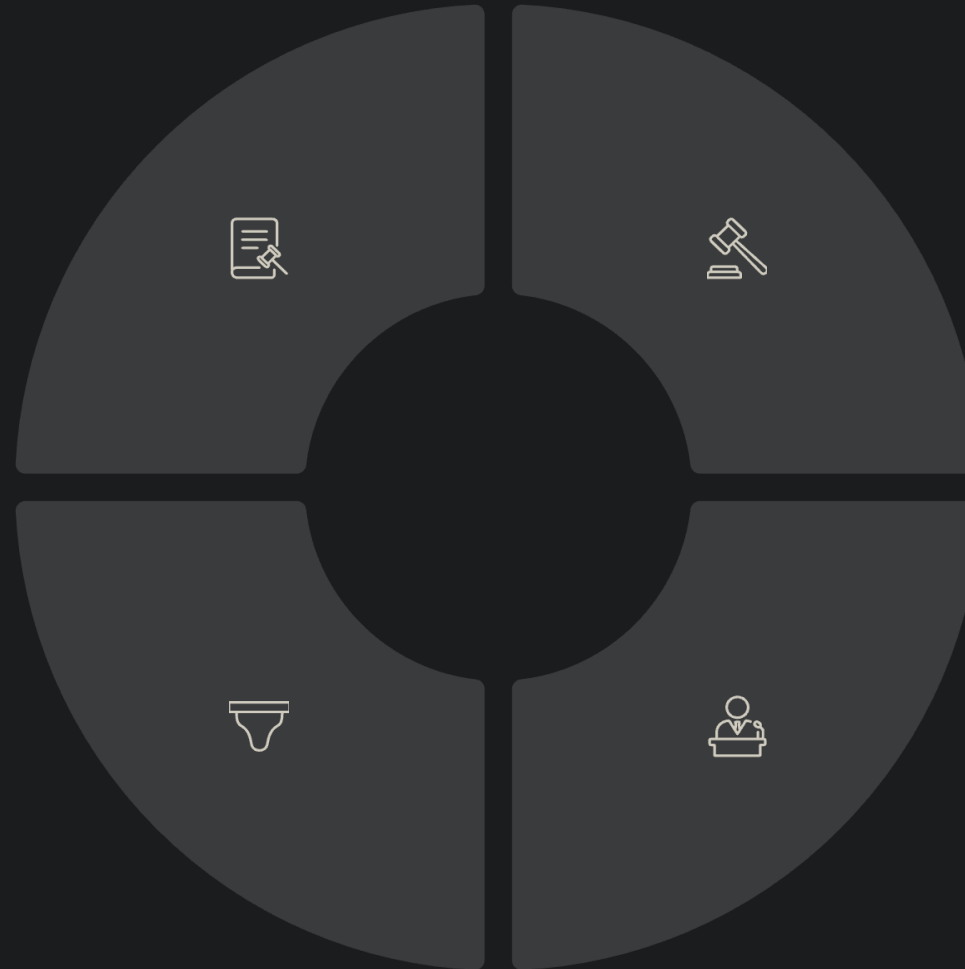
Висновок: правосуддя як операційна реальність

Правова форма

Правосуддя — це не сукупність абстрактних ідей, а конкретна форма діяльності судової влади, жорстко врегульована Конституцією, законом і європейськими стандартами.

Європейські стандарти

Українське правосуддя поступово трансформується відповідно до європейських стандартів, які встановлюють високу планку щодо незалежності, справедливості та ефективності судового розгляду.

Процесуальні межі

Воно починається там, де суд у процесуальній формі вирішує правовий конфлікт/обвинувачення і завершується тоді, коли рішення виконано. Усе інше — лише підготовка або суміжні інститути.

Практичне значення

Саме така "операційна" оптика дозволяє безпомилково відмежовувати правосуддя від інших видів державної діяльності та правильно будувати стратегію захисту прав.

Розуміння правосуддя як конкретної форми здійснення судової влади має фундаментальне значення для правової системи України. Воно дозволяє чітко визначити компетенцію судів, забезпечити належні гарантії справедливого розгляду та ефективного захисту прав.

Для студентів права, юристів-початківців та зацікавлених громадян важливо розуміти не лише теоретичні аспекти правосуддя, але й його практичне значення як механізму захисту прав та свобод. Саме через призму "операційної" оптики правосуддя постає не як абстрактний ідеал, а як реальний інструмент утвердження верховенства права в повсякденному житті.

Кримінальна юстиція як інститут захисту прав людини

У правовій державі кримінальна юстиція — це не просто «машина переслідування злочинця». Вона одночасно захищає суспільство від злочину, гарантує права підозрюваного/обвинуваченого, потерпілого й свідків, та утримує баланс між публічною безпекою та особистою свободою. Якщо прав людини в процедурі немає — це не кримінальна юстиція, а примус без легітимності.

Навіщо кримінальній юстиції «права людини» як операційний стандарт

Захист суспільства

Кримінальна юстиція забезпечує захист суспільства від злочинних посягань через ефективне розслідування та притягнення винних до відповідальності.

Гарантії прав учасників

Система гарантує права підозрюваного/обвинуваченого, потерпілого й свідків через процесуальні механізми захисту на всіх етапах провадження.

Баланс інтересів

Кримінальна юстиція утримує критично важливий баланс між публічною безпекою та особистою свободою громадян.

Права людини в кримінальній юстиції — це не просто гасло чи декларація. Це операційний стандарт, без якого система втрачає легітимність і перетворюється на інструмент примусу. Коли права людини інтегровані в процедуру на кожному етапі — від затримання до вироку — це створює фундамент справедливого правосуддя.

Відсутність правозахисного компоненту в кримінальному процесі призводить до свавілля, зловживань владою та втрати довіри суспільства до системи правосуддя. Саме тому права людини мають бути не декоративним елементом, а наскрізною «червоною ниткою», що пронизує всю систему кримінальної юстиції.

Нормативний фундамент правозахисної кримінальної юстиції

Конституція України

Закріплює фундаментальні принципи: незалежність суддів, змагальність процесу, обов'язковість судових рішень, розумні строки розгляду справ та забезпечення виконання судових рішень. Ці засади проходять «червоною ниткою» через увесь кримінальний процес від моменту затримання до винесення вироку.

Кримінальний процесуальний кодекс України

Конкретизує конституційні гарантії через специфічні механізми — від судового контролю за правами (ст. 206) до жорсткого правила недопустимості доказів, здобутих із порушенням прав людини (ст. 87).

Європейська конвенція з прав людини

Встановлює міжнародні стандарти через ключові статті:

- Ст. 3 — абсолютна заборона катувань
- Ст. 5 — право на свободу й особисту недоторканність
- Ст. 6 — право на справедливий суд

Прецеденти ЄСПЛ слугують практичними інструкціями для національних систем правосуддя.

UNCAT/OPCAT та Національний превентивний механізм

Забезпечують регулярні візити до місць несвободи за моделлю «Омбудсман плюс» для превенції жорстокого поводження.

Закон «Про безоплатну правову допомогу»

Гарантує реальний доступ до захисника з моменту затримання; у КПК це закріплено обов'язком негайно повідомляти центр БПД.

Архітектура гарантій на стадії затримання

Законність затримання

Затримання без ухвали суду можливе лише у виключних випадках, передбачених ст. 208 КПК (спіймання на місці злочину, гарячі сліди тощо). Процесуальні запобіжники включають повідомлення прав, фіксацію часу, складання протоколу та забезпечення доступу до захисника.

Часові обмеження — «червона риса»

Без рішення суду про тримання під вартою особа має бути звільнена. До суду затриманого треба доставити не пізніше 60 годин, а загальна межа утримання без судової ухвали — 72 години. Це не формальні цифри, а чіткі межі, за якими будь-яке подальше обмеження свободи стає незаконним.

Повідомлення рідних і центру БПД

Службова особа зобов'язана негайно забезпечити затриманому можливість зателефонувати близьким та проінформувати центр безоплатної правової допомоги (ст. 213 КПК). Це реальна «кнопка SOS» у перші години після затримання, що запускає механізми захисту прав.

Ці гарантії формують перший рубіж захисту прав людини в кримінальному процесі. Вони спрямовані на запобігання зловживанням на найбільш вразливому етапі — коли особа вперше стикається з державним примусом і ще не має повного доступу до всіх механізмів захисту.

Судовий контроль та право на захист

Слідчий суддя як «омбудсман у мантиї»

Стаття 206 КПК зобов'язує слідчого суддю реагувати на будь-який сигнал про незаконне позбавлення волі: вимагати доставлення особи та звільнити її негайно, якщо законних підстав для тримання немає. Це інституційна форма українського «*habeas corpus*», що забезпечує оперативний судовий контроль за дотриманням прав людини.

Слідчий суддя виконує роль незалежного арбітра, який стоїть на сторожі прав і свобод особи на досудовому розслідуванні, контролюючи законність обшуків, негласних слідчих дій та запобіжних заходів.

Право на захист із першої хвилини

Доступ до адвоката з моменту фактичного затримання — ключовий протикатувальний бар'єр. ЄСПЛ у справах *Salduz v. Turkey* і *Beuze v. Belgium* підкреслив: ранній доступ до захисника — це «контрвага вразливості» затриманого; відступи можливі лише за виняткових обставин і оцінюються через призму загальної справедливості процесу.

У справі *Ibrahim and Others* ЄСПЛ додатково наголосив, що навіть «неінкримінуючі» первинні пояснення можуть згодом зіграти проти особи в суді, тому присутність адвоката критично важлива з самого початку.

Українська модель підсилює це право організаційно: КПК передбачає автоматичне інформування центрів БПД поліцейським при кожному затриманні (ст. 213), а спеціальний закон про БПД забезпечує практичну реалізацію цього права.

Докази та запобіжні заходи: правозахисний вимір

Доктрина «отруєного дерева»

Стаття 87 КПК прямо забороняє використовувати докази, здобуті зі «значним порушенням прав людини» — у тому числі шляхом катувань, жорстокого поводження, порушення права на захист, обшуків без належної санкції тощо. Це не лише відсіч катувальним практикам, але й потужний стимул для правоохоронців працювати «чисто».

ЄСПЛ у справах проти України (Nechiporuk and Yonkalo, Yaremenko №1 та №2) неодноразово констатував: використання зізнань, здобутих під тиском, руйнує справедливість усього провадження і призводить до порушення статей 3 та 6 Конвенції.

Тримання під вартою як ultima ratio

ЄСПЛ у справі Kharchenko v. Ukraine вказав на системні проблеми з надмірним триманням під вартою та шаблонною мотивацією. Головний висновок: арешт — це виключення, а не запобіжний захід «про всяк випадок».

Українські норми нині чітко вимагають конкретної, індивідуалізованої мотивації ризиків і дотримання «розумного строку» при застосуванні тримання під вартою. Суд зобов'язаний розглядати альтернативні запобіжні заходи (застава, домашній арешт) і обґрунтовувати, чому вони не можуть забезпечити належну поведінку підозрюваного.

Абсолютна заборона катувань

Зміст статті 3 Європейської конвенції з прав людини є абсолютним: жодних винятків, навіть в умовах надзвичайного стану. Українська інфраструктура протидії катуванням включає Державне бюро розслідувань (розслідування злочинів правоохоронців), нагляд Комітету із запобігання катуванням Ради Європи (CPT) та Національний превентивний механізм при Омбудсмані.

Держава має не лише утримуватися від катувань, але й забезпечувати ефективне розслідування будь-яких заяв про жорстоке поводження.

Інституційна система захисту прав у кримінальному процесі

Поліція/слідство/прокуратура

Перші гарантії — реєстрація затримання, роз'яснення прав, допуск адвоката, відеофіксація слідчих дій, невідкладне внесення відомостей до ЄРДР (КПК: ст. 208–214).

Слідчий суддя

«Швидка допомога правам» — реагує на сигнали про незаконні обмеження свободи, контролює обшуки, негласні дії, запобіжні заходи (КПК: ст. 206 та ін.).

Суд

Створює простір змагальності, гарантує рівність сторін, оцінює допустимість доказів, забезпечує розумні строки та публічність (Конституція, ст. 129; КПК, ст. 87).

Система безоплатної допомоги

«Вмикається» автоматично при затриманні, закриває прогалини доступу до захисника 24/7, забезпечуючи реальну, а не декларативну рівність сторін.

Національний превентивний механізм («Омбудсман плюс»)

Здійснює регулярні візити до місць несвободи через спільні моніторингові групи омбудсмена й громадських моніторів. Це превентивний механізм, а не «пожежна команда постфактум», що дозволяє виявляти та усувати системні проблеми до того, як вони призведуть до масових порушень прав людини.

Кожен з цих інституційних елементів виконує свою унікальну функцію в загальній системі захисту прав людини в кримінальному процесі, створюючи багаторівневу структуру гарантій, що доповнюють і підсилюють одна одну.

Практика ЄСПЛ: права людини в дії

[Salduz v. Turkey \(ВП, 2008\)](#)

Загальне правило — адвокат має бути присутнім із першого допиту; відступи можливі лише за вагомих причин; інакше виникає ризик непоправної шкоди справедливості всього процесу.

[Ibrahim and Others v. UK \(ВП, 2016\)](#)

Навіть «безневинні» пояснення, надані без адвоката, можуть згодом стати доказами проти особи; отже, ранній доступ до захисника — не формальність, а суттєва гарантія справедливості.

[Beuze v. Belgium \(ВП, 2018\)](#)

Будь-яке обмеження права на адвоката оцінюється через призму загальної справедливості процесу; системні обмеження без реальної потреби неминуче ведуть до порушення статті 6 Конвенції.

Ці рішення ЄСПЛ формують практичний інструментарій для національних судів та правоохоронних органів, «перекладаючи» абстрактні права людини на мову конкретних процесуальних дій та рішень. Вони встановлюють чіткі стандарти, за якими оцінюється відповідність національної практики вимогам Конвенції.

[Nechiporuk and Yonkalo; Yaremenko v. Ukraine](#)

Катування або психологічний тиск, що призводять до зізнань, які потім використовуються для винесення вироку, становлять порушення статей 3 і 6 Конвенції та свідчать про провал функції захисту прав у кримінальній юстиції.

[Kharchenko v. Ukraine](#)

Тримання під вартою повинно бути винятком, а не правилом; для його застосування потрібні реальні (не шаблонні) підстави та динамічний перегляд необхідності продовження цього запобіжного заходу.

Права потерпілого — рівноправна вісь кримінальної юстиції

Право бути вислуханим

Потерпілий має право надавати показання, заявляти клопотання та висловлювати свою позицію щодо обвинувачення на всіх стадіях кримінального провадження.

Представництво інтересів

Потерпілий може мати представника — адвоката, який допомагає йому ефективно реалізувати процесуальні права та захищати законні інтереси.

Отримання компенсації

Право на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, через цивільний позов у кримінальному провадженні.

Інформованість

Право бути поінформованим про хід розслідування, прийняті процесуальні рішення та результати розгляду справи.

Правова допомога

Можливість отримати безоплатну вторинну правову допомогу у визначених законом випадках для ефективного захисту своїх прав.

Кримінальна юстиція захищає не лише права підозрюваного, а й потерпілого, забезпечуючи баланс інтересів усіх учасників процесу. Це впливає з системи КПК і стандартів статей 6 та 13 Європейської конвенції з прав людини, які гарантують право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту.

Детальна регламентація прав потерпілого міститься у профільних главах КПК, які визначають його процесуальний статус та механізми реалізації прав на різних стадіях провадження. Забезпечення прав потерпілого є не менш важливим аспектом правозахисної функції кримінальної юстиції, ніж гарантування прав підозрюваного.

Практичні ситуації: як працюють гарантії

Ситуація 1: «Спізнілий суд»

Проблема: Поліція затримала особу «на гарячому». Минуло 60 годин — клопотання до суду не подано, або особу не доставлено.

Правове рішення: Звільнення негайно; 72-годинна межа є абсолютною. Якщо слідчий суддя (ст. 206 КПК) дізнається про незаконне утримання — він зобов'язаний витребувати особу й звільнити її.

Ситуація 2: «Зізнання після нічного допиту»

Проблема: Підозрюваному не дозволили зустрітися з адвокатом, здійснили психологічний тиск, і зранку він «зізнався». У суді прокурор представляє цей протокол як доказ.

Правове рішення: Згідно зі ст. 87 КПК та практикою ЄСПЛ, такий доказ має бути визнаний недопустимим і виключений з розгляду. Крім того, виникає питання про розслідування факту можливого катування або жорстокого поводження.

Ситуація 3: «Потерпілий і довгий арешт»

Проблема: Обвинувачений перебуває під вартою пів року, єдина мотивація продовження арешту — «може сховатися».

Правове рішення: Суд зобов'язаний конкретизувати ризики, перевіряти можливість застосування альтернативних запобіжних заходів (застава, домашній арешт). Шаблонна мотивація без індивідуального аналізу обставин створює ризик повторення ситуації, що була визнана порушенням у справі «Kharchenko проти України».

Ці практичні ситуації демонструють, як абстрактні правові норми та принципи трансформуються в конкретні рішення та дії в реальних кримінальних провадженнях. Вони показують, що права людини — це не теоретична концепція, а практичний інструментарій для забезпечення справедливості кримінального процесу.

Висновок: кримінальна юстиція = «права людини в дії»

1 Якість процедури важливіша за статистику

Серцевина кримінальної юстиції — не статистика розкриття злочинів, а якість і чесність процедури. Вона вимірюється тим, як система поводить себе з людиною у найвразливіший момент — коли її свободу щойно обмежили, коли на кону справедливість, а спокуса «спростити» правила найбільша.

2 Чіткі інструменти захисту прав

Український КПК і європейські стандарти дають нам конкретні інструменти: слідчий суддя (ст. 206), правило виключення недопустимих доказів (ст. 87), 60/72-годинні «бар'єри» тримання під вартою, ранній доступ до адвоката, Національний превентивний механізм і практика ЄСПЛ.

3 Інтеграція прав у щоденну практику

Якщо ці «цеглини» правозахисту працюють у повсякденній практиці — кримінальна юстиція справді стає інститутом захисту прав людини, а не механізмом репресій. Це вимагає постійної уваги до процедурних гарантій з боку всіх учасників системи — від поліцейського до судді.

Кримінальна юстиція, що базується на правах людини, забезпечує не лише справедливість для конкретних учасників процесу, але й легітимність всієї системи правосуддя в очах суспільства. Вона створює середовище, де верховенство права не є декларацією, а реальним принципом функціонування держави.

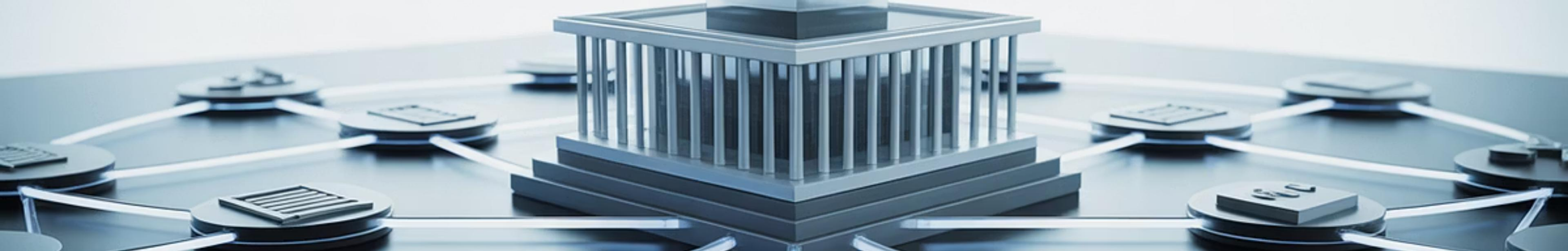
Коли права людини інтегровані в кожен етап кримінального провадження — від першого контакту з правоохоронними органами до виконання судового рішення — система кримінальної юстиції виконує свою істинну місію: захищає суспільство від злочинності, зберігаючи при цьому людську гідність і основоположні права всіх учасників процесу.

Співвідношення понять «правосуддя» і «кримінальна юстиція»

Ласкаво просимо до презентації, присвяченої розмежуванню понять «правосуддя» і «кримінальна юстиція». Ці терміни часто використовуються як синоніми, проте для юристів вони мають принципово різне значення та обсяг. Сьогодні ми детально розглянемо їх співвідношення, особливості, точки перетину та практичне значення для правової системи України.

Justice
DELIVERED

Навіщо розрізняти ці два поняття

Правосуддя

Це **ядро судової влади**: вирішення судом кримінального обвинувачення або юридичного спору в процесуальній формі з ухваленням обов'язкового рішення іменем держави та забезпеченням його виконання.

Монополію судів на правосуддя і принципи судочинства фіксує Конституція (ст. 124, 129, 129-1).

В ідеалі кримінальна юстиція забезпечує права людини на всьому шляху (від першого контакту з поліцією до виконання вироку), а правосуддя — її кульмінаційний момент і критерій легітимності всієї системи.

Кримінальна юстиція

Це **ширша система** державних інститутів і процедур протидії злочинності: поліція/органи досудового розслідування, прокуратура, суди (правосуддя — її центральний вузол), адвокатура та безоплатна правова допомога, пробація, пенітенціарна система, омбудсмен тощо.

У міжнародній практиці саме так описують «criminal justice system».

Робочі визначення

Правосуддя

Здійснювана **виключно судом** діяльність у формах, визначених процесуальним законом (кримінальним, адміністративним, цивільним, господарським), що завершується ухвалою/вироком/рішенням іменем України, обов'язковим до виконання; держава гарантує виконання.

Нормативна основа: Конституція України (ст. 124, 129, 129-1); Закон «Про судоустрій і статус суддів».

Кримінальна юстиція

Інституційно-процесуальний ланцюг протидії злочинності: попередження — розслідування — обвинувачення — судовий розгляд (правосуддя) — виконання вироку — ресоціалізація, із вбудованими гарантіями прав людини (стандарти ЄКПЛ, практика ЄСПЛ) і сервісами (БПД, пробація).

Підхід: Такий системний підхід послідовно пропагує ООН/UNODC.

Ці визначення дозволяють нам чітко розмежувати два поняття, які часто змішуються у повсякденному вжитку, але мають принципово різний обсяг і зміст у правовій науці та практиці.

«Ножиці масштабу»: що входить, а що — ні

Правосуддя (вужче)

Що це:

- Судовий розгляд кримінального обвинувачення, ухвалення вироку/ухвали
- Судовий контроль (обшук, НСРД, запобіжні заходи) як процесуальні гарантії прав у досудовій стадії
- Апеляція/касація
- Виконання рішень під контролем суду

Ознаки:

- Юрисдикційність (розгляд кримінального обвинувачення)
- Процедурність
- Незалежність/безсторонність
- Змагальність і публічність
- Обов'язковість та виконання

Кримінальна юстиція (ширше)

Що це:

- Вся траєкторія — від першого контакту з поліцією до звільнення з місць несвободи
- Включає несудові сегменти (оперативна діяльність, досудове розслідування, прокурорське процесуальне керівництво, виконання покарань, пробація)
- І судові (правосуддя, судовий контроль)

«Зона стику»: де саме перетинаються правосуддя і кримінальна юстиція

Судовий контроль на досудовій стадії

Санкціонування обшуку, доступу до речей, НСРД; обрання/продовження запобіжних заходів. Це маніфестація судової влади всередині системи кримінальної юстиції для захисту прав людини до вироку.

Розгляд угод

Угоди про визнання винуватості, примирення: рішення про затвердження/незатвердження — акт правосуддя; переговори сторін — елемент кримінальної юстиції.

Виконання вироку

Пенітенціарна система (кримінальна юстиція) + контроль суду за виконанням (правосуддя, ст. 129-1 Конституції — «контроль за виконанням судового рішення здійснює суд»).

Ці точки перетину демонструють, що правосуддя і кримінальна юстиція не є ізольованими системами, а взаємодіють на різних етапах кримінального провадження, забезпечуючи баланс між ефективністю протидії злочинності та захистом прав людини.

Типові помилки та як їх уникати

Помилка 1

«Якщо поліція когось покарала, це вже правосуддя»

Ні. Це адміністративне рішення. Правосуддя починається, коли суд у змагальній процедурі перевіряє законність і виносить ухвалу/вирок (ст. 124 Конституції).

Помилка 2

«Досудове розслідування — частина правосуддя»

Ні. Це частина кримінальної юстиції. Правосуддя тут проявляється лише у формах судового контролю (ухвали слідчого судді).

Помилка 3

«Виконання вироку — не про суд»

Насправді держава зобов'язана забезпечити виконання, а контроль за виконанням здійснює суд (ст. 129-1 Конституції).

Розуміння цих типових помилок допомагає правильно інтерпретувати роль різних інститутів у системі кримінальної юстиції та уникати змішування понять, що особливо важливо для юристів-практиків та студентів юридичних факультетів.

Порівняльна оптика (європейські стандарти)

Міжнародні джерела описують criminal justice як **систему (system)**, де суд — лише одна ланка, хоч і головна для легітимації примусу. Це дозволяє оцінювати всю траєкторію з позицій прав людини:

- Доступ до адвоката
- Заборона катувань
- Свобода та безпека особи
- Справедливий суд
- Пропорційність покарання
- Ресоціалізація
- ЄКПЛ — ст. 3, 5, 6 як базові стандарти
- Стандарти ООН/UNODC

Європейський підхід підкреслює важливість не лише формального дотримання процедур, але й забезпечення реального захисту прав людини на всіх етапах кримінального провадження, що відповідає концепції кримінальної юстиції як цілісної системи.

Модель «воронки» кримінальної юстиції та роль правосуддя

У реальності не кожен злочин доходить до вироку: на кожній стадії (повідомлення — розслідування — обвинувачення — суд — виконання) відбувається «відсів». Правосуддя тут — [точка істини](#):

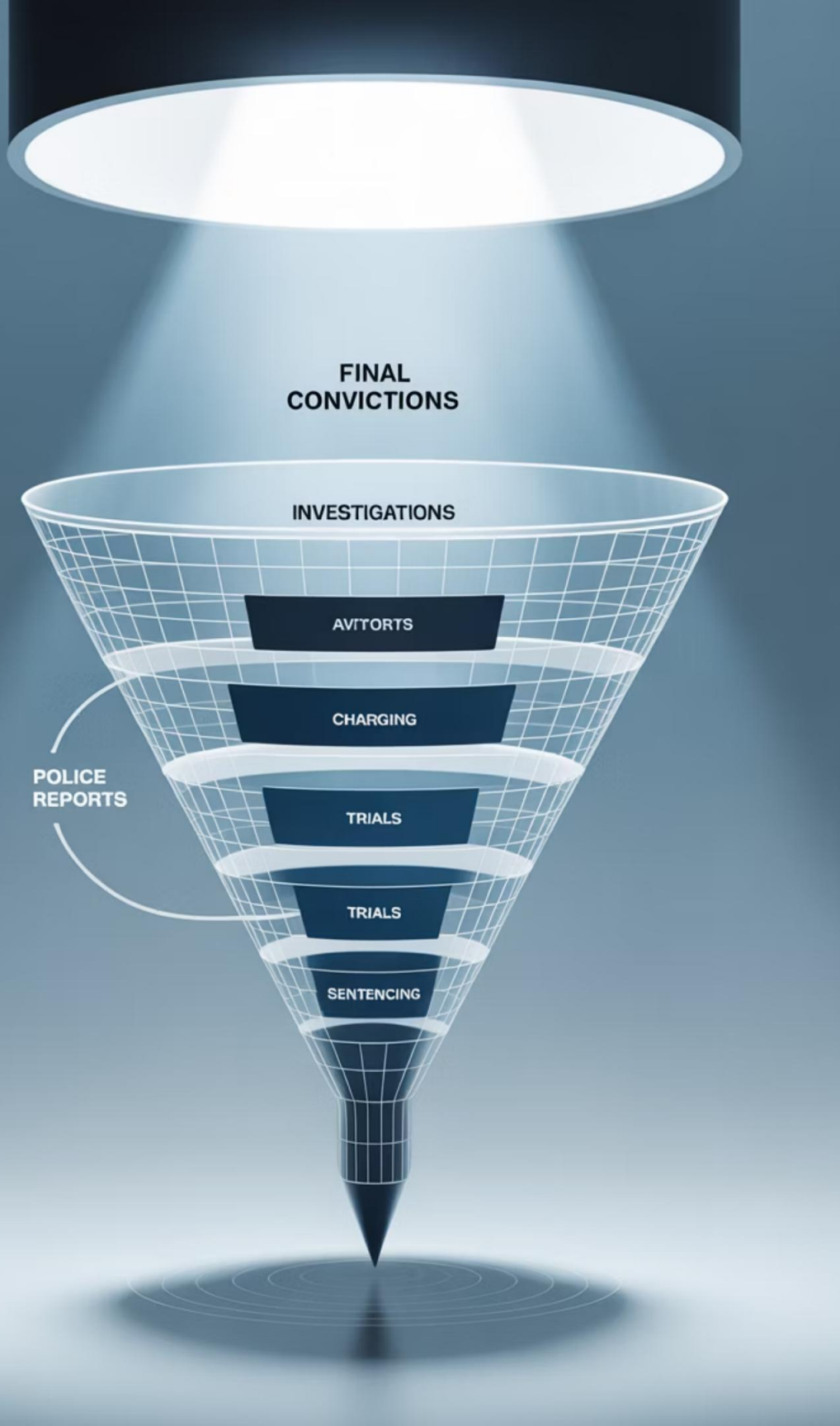
Легітимація державного примусу

- Вирок
- Звільнення від відповідальності
- Затвердження угоди

Зняття незаконних обмежень прав

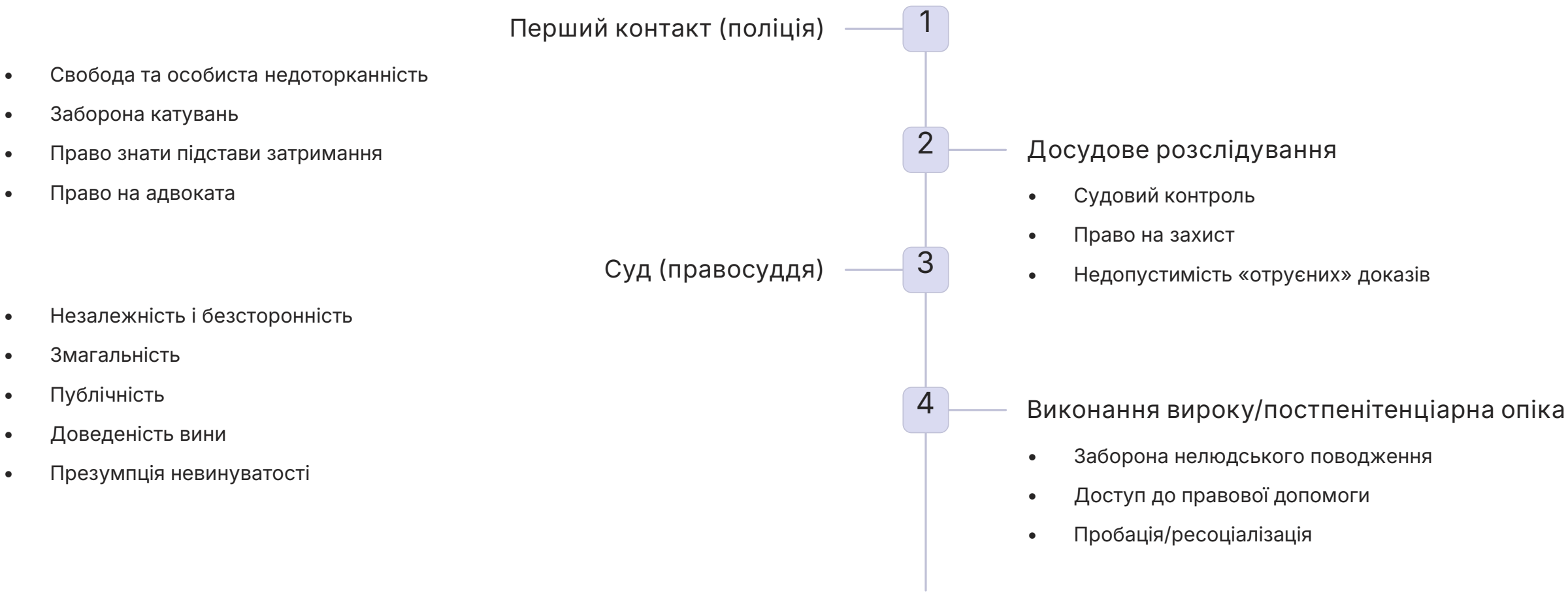
- Відмова в арешті
- Визнання доказів недопустимими
- Виправдувальний вирок

Це добре видно і в оглядах UNODC за стадіями «funnel» кримінальної юстиції. Така модель демонструє, що правосуддя виконує функцію фільтра, який забезпечує законність та обґрунтованість державного примусу в системі кримінальної юстиції.

«Дорожня карта прав людини» уздовж процесу

Ця «дорожня карта» демонструє, як права людини захищаються на різних етапах кримінального провадження, підкреслюючи важливість системного підходу до забезпечення справедливості в рамках кримінальної юстиції.

Кейс-ілюстрації

1

«Адмінштраф ≠ правосуддя»

Податковий орган наклав штраф. Це — частина кримінальної юстиції лише опосередковано (як факт для оцінки), але **правосуддя починається**, коли суд перевіряє законність санкції і ухвалює рішення (ст. 124 Конституції).

2

«Слідчий суддя як місток»

Клопотання про тримання під вартою — **судовий контроль** (правосуддя в процесуальній формі всередині кримінальної юстиції).

3

«Вирок і далі»

Засудженого етапують до установи виконання покарань (кримінальна юстиція), але **перегляд/контроль за виконанням вироку** — зона правосуддя (ст. 129-1 Конституції).

Ці практичні приклади ілюструють, як розмежування понять «правосуддя» і «кримінальна юстиція» проявляється в конкретних ситуаціях, допомагаючи краще зрозуміти їх співвідношення та взаємодію в реальній правовій практиці.

Формула для запам'ятовування

Кримінальна юстиція = велика система

(поліція → слідство → прокуратура → СУД → виконання → ресоціалізація)

Правосуддя = судова «серцевина» цієї системи

(рішення іменем держави + гарантії справедливого суду + контроль за виконанням)

Без правосуддя кримінальна юстиція втрачає легітимність, без правозахисної кримінальної юстиції правосуддя стає декоративним.

Практичні наслідки для майбутнього юриста

Стратегія захисту/обвинувачення

Має будуватися з урахуванням двох рівнів:

1. Процесуальних стандартів суду (правосуддя)
2. Організаційних/гарантійних механізмів системи (кримінальна юстиція: БПД, пробація, стандарти тримання під вартою, доступ до медицини, оскарження умов утримання)

Розуміння співвідношення понять «правосуддя» і «кримінальна юстиція» має практичне значення для юристів, оскільки дозволяє ефективніше будувати правову позицію, використовувати всі доступні механізми захисту прав та коректно комунікувати з суспільством щодо питань правосуддя.

Мова комунікації з суспільством

Не: «посадили — значить, справедливість відбулася»

А: «суд у змагальному процесі довів вину та забезпечено виконання рішення з дотриманням прав»

Основа: Конституція: засади + обов'язковість/виконання

Порівняльна таблиця

Критерій	Правосуддя	Кримінальна юстиція
Сутність	Діяльність суду, що здійснюється у визначених законом формах і завершується ухваленням обов'язкового рішення іменем держави	Система органів, процедур і механізмів протидії злочинності: поліція, прокуратура, суд, адвокатура, пробація, пенітенціарна служба, омбудсман
Нормативна основа	Конституція України (ст. 124, 129, 129-1), Закон «Про судоустрій і статус суддів», процесуальні кодекси	КПК України, закони про прокуратуру, поліцію, адвокатуру, пробацію, виконання покарань, ЄКПЛ, стандарти ООН
Суб'єкти	Виключно суди та присяжні	Суди, слідчі органи, прокуратура, адвокатура, БПД, органи пробації, пенітенціарна система, омбудсман
Функції	Вирішення спорів і кримінальних обвинувачень, судовий контроль, ухвалення рішень іменем України, забезпечення виконання рішень	Виявлення злочинів, розслідування, обвинувачення, судовий розгляд (правосуддя), виконання вироку, ресоціалізація
Обсяг	Вузький (лише судова діяльність)	Широкий (усі стадії кримінального процесу і суміжні інститути)

Ця таблиця наочно демонструє ключові відмінності між поняттями «правосуддя» і «кримінальна юстиція», допомагаючи систематизувати знання та краще зрозуміти їх співвідношення.

Підсумок

Правосуддя і кримінальна юстиція — не конкуренти, а **різні рівні однієї реальності**. Правосуддя — мірило законності державного примусу; кримінальна юстиція — механізм, який має провести людину крізь усі стадії без втрати її прав і гідності.

Успіх системи вимірюється не кількістю вироків, а якістю гарантій на кожному етапі та реальністю виконання судових рішень.

🎯 Формула для запам'ятовування:

Кримінальна юстиція = система (від поліції до виконання вироку).

Правосуддя = ядро цієї системи (суд і рішення іменем держави).

Розуміння цього співвідношення є фундаментальним для побудови правової держави, де права людини захищені на всіх етапах кримінального провадження, а правосуддя виконує свою ключову роль у забезпеченні справедливості та законності.

